

ԳՐԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ

Առանձնարի մտրավէպերը. — Վշտի ծիծաղը. — Առանձնարի ղզկն. — Բուրդի վաճառակաւում. — Թիւրք. — Հոգուս համար. — Կորովալիկի մտրավէպը. — Հոսոսմ ու խնայելիքի մտր. — Ի՞նչ պէտք են Գուրիս ու Քիֆիլի իրարու փոխ տալ. — Կոր սարը մեր գրականութեան մէջ.

Տաքերու և արձակուրդներու այս եղանակին երկու բան ախորժեկի եկած է ապրողներուն. կտոր մը ստուեր՝ հովտին թորը, հաճելի զրոյցներ մը՝ ձախ կողմը. Ստուեր, — թող ամէն մարդ իր շրջակայքը փնտռելու ելլէ. զրոյցներ կեր, — կը յանձնարարուին Առանձնարի նորավէպերը, զորս Ստուեր ամսաթերթէն հանելով վշտի ծիծաղը անուան տակ ամփոփեց վերջերս հատորիկի մը մէջ:

Շիրակի զրական թերթը, ինչ որ կը յիշեմ, մէկ՝ անգամ միայն առիթ ունեցաւ այս գրադէտին վրայ խօսելու՝ աննպաստ դատարանան մը յայտնելու համար: Իր թիչ մը փոթով լեզուն կերպով մը անհամցնել կ'ուզէր այն անապակ հաճոյքը՝ զոր Առանձնար կու տար, — և կը յուսանք երկար ատեն պիտի շարունակէ տալ, — իր մանաւանդ առահայ ընթերցողներուն, և արգիլել այն փոխադարձ յարգանքը զոր կը վայելէր անոնցմէ: Մօրաքի տեսորը որ խոչընդոտան էր եղած Շիրակի գայթակղութեան, չունի անուշտ Առանձնարի միւս նորավէպերուն հրապոյրը, ինչպէս են Բուրդի վաճառակաւորներ, Կորովալիկի նորավէպը, Հոսոսմ ու խնայելիքի մտր, Բուրդի վաճառակաւում, Թիւրքի մտր, Կոր սարը մեր գրականութեան մէջ: Եւ ինչպէս որ Շիրակի թերատես աչքերը, — հոս միայն տեղն է այս մակերիւրի, — շփոթած էին զայն տեսնել: Ասկէ զատ թիչ բան պիտի կարենար ըստել եթէ իր ճշմարտութիւնը հորիզոնած ըլլար միայն Մօրաքի տեսորին վրայ. բայց անիկայ իր նայուածքներն Առանձնարի ամբողջ գրա-

կան տաղանդին վրայ կ'ուղղէ, սխալելու համար: Հեղինակ մը կրնայ գործի մը մէջ խեղճ ներկայանալ. բայց այս աղքատութենէն չէ որ պիտի չափենք իր հանձարին աստիճանը. այս լուսով փնտրուած՝ չեմ գիտեր քանի անստղիտ գրողներ պիտի գտնուին, մանաւանդ անոնցմէ որոնք քսանէն աւելի հատոր գրելու թշուառութիւնն են ունեցեր: Ինչպէս կեանքին՝ հանձարին ճամբան ալ զատիվեր մըն է, մեր ներկայ հանգամանքներուն մէջ դժբախտաբար շատ իսկ սեպացեալ. և անձ մը պէտք ենք դատել միայն բարձրութեան այն աստիճանէն ուր յաջողած է հասնիլ այս զատիվերին վրայ. որովհետեւ ձորին ստուերին մէջ թաղուելու համար ուրիշ բան պէտք չէ ընել, բայց եթէ վայրկեան մ'իսկ ճիշդ ընելէ դադրել:

Մենք կը սպասէինք որ Շիրակ աշխատութիւնը տուած ըլլար իրեն և հաճոյքը մեզի՝ բացատրելու համար թէ ինչն է Առանձնարի արտայայտութիւնը: Առանձնար առաջինը չէ որ նորավէպեր կը գրէ վերջնելով իրեն նիւթերը ազգային վերջին աղէտներէն. վերջինն ալ պիտի չըլլայ, անշուշտ: Եւ զրոյցներու այս լեզուներն մէջ չկան երկու հոգի որ յար և յար մար նոյն արտայայտութիւնն ունենան, ինչպէս մարդիկներուն մէջ չկան երկու հոգի որ ճիշդ նոյն դէմքն ունենան: Հասարակաց գիծերն դուրս, որ շատ են քանի որ ամէնքն ալ նոյն նիւթով կը գրադին, իւրաքանչիւրն ունի դեռ սեփական գիծ մը, որ կը պակսի միւսին ըզլ, ինչ որ կը կազմէ իր ոգին, իր արտայայտութիւնը: Եւ Առանձնարի արտայայտութիւնը իր նորութեան մէջ համակրելի ալ է, ինչպէս որ հաճած է ինք իսկ հարեւանցի ընդշմարել թողուլ զայն ինքնահնար աւանդավէպի մը մէջ:

Ել՛ ըստի թէ Լէնկթիմուր յաճառ Սեբաստիան պատմելու պարտօնը՝ յանձնած ըլլալ թալիլի, որ պիտիքի կրակ տրողուն ընդունած էր ... Լէնկթիմուրէն իրկուան դէմ զօրապետը խաբանին վրանը կը մտնէ հաշիւ տալու. սպանութիւն, աւարառու-

թիւն, բոնարարում անթիւ եղած է, 4000 կտրիճ ողջ ողջ թաղել տուած է:

— Ի՞նչ կ'ընեն հիմայ Սերաստացիք, կը հարցնէ Լէնկթիմուր:

— Կ'ողբան:

— Գնա՛, հրամանս չէ կատարուած:

Երկրորդ իրկուն խալիլ կը մտնէ խաւքանի վրանը հաշիւ տալու: Չինուորեալութիւն և հնարագիտութեան կատարողութիւնը կրկնապատկուած է. 7000 մանուկներ մէկ-տեղ հաւաքելով ձիերու ամբակներուն տակ կոխկուտել տուած է:

— Ի՞նչ կ'ընեն հիմայ Սերաստացիք, կը հարցնէ Լէնկթիմուր:

— Կ'ողբան:

— Գնա՛, հրամանս չէ կատարուած: մինչև վաղ իրկուն ողջ գլխուդ պայմանաժամ:

Երրորդ իրկուն խալիլ կը մտնէ խաւքանի վրանը. անհաւատներու զանկերէն բուրգ մը կանգնած է և յիշատակարան մը անոնց ոսկրներէն:

— Ի՞նչ կ'ընեն հիմայ Սերաստացիք, կը հարցնէ Լէնկը:

— Այս անգամ, տէր իմ...

— Ի՞նչ կ'ընեն, շո՛ւն:

— Կը ծիծաղին:

— Կեցցես, հրամանս կատարուած է:

Առանձար այս ծիծաղն առած՝ իր ոգին ըրած է: Դուազ հոգեբաններ թերեւս անգութ գտնեն այս ժպիտը, դիւային, հրէշաւոր: Եւ սակայն խոր ցաւերու վերջի արտայայտութիւնը ծիծաղն է: Ամէն կիրք՝ երբ շատ յառաջ կը մղուի, հակազդեցութեան մը սահմաններուն կը մոտենայ: Մեծ ուրախութիւն մը արցունքներ կը թափէ, և մեծ վիշտը ժպիտը կը ծաղկեցնէ: Հին պատմիչները կ'ըսեն թէ Պերիկլէսի ատեն եղած ժանտախտին ժամանակ, ամէն անձ թնայց կը ջանար քիչ մը զուարճանալ դեռ չթողած զատիս և զարրուն տիս: Ասիկայ թերեւս անյոյս հեթանոսներու հոգեբանութիւնը համարուի: Մանձոնի սակայն կ'ըսէ թէ Միլանու ժանտախտը սկսելուն՝ ամէնքը աւուղողով Լեցուեցան, բայց քանի որ ժանտախտը կը տեւէր՝ քիչ քիչ ուրախ

տրամադրութիւնն ալ դարձաւ. կային որ գինեից. սրուակը բերնէն վար առնելէն վերջ կը գոչէին կեցցէ՛ ժա՛նտախտաւ: Ասկայ մարդկութեան հոգեբանութիւնն է:

Աղէկ որ Առանձար այս տրամադրութեան տիրացեր է. այլապէս ձանձրոյթ միայն պիտի պատճառէին այս տեսակ գրութիւնները: Իրեն համար աղէտները ալ անցնալի կարգն են անցեր, որոնց վերջիշումը քաղցրութիւն մը ունի հիմայ իրեն: Համոզումը գոյացուցած է որ անձանթ հարկի մը տակ յառաջ կու գան թէ ճշման թէ ըմբոստացումի տրամադրութիւնները: Եթէ մէկը զիս կը նեղէ, որովհետեւ ներսը անդիմադրելի մղում մը կը զգայ զիս նեղելու. եթէ ես զանի կը վանեմ՝ որովհետեւ ներսս անդիմադրելի մղում մը կը զգամ զանիկայ վանելու: Ուրիշ ճար չկայ բայց եթէ կուր, կամ ինք զիս պիտի իւրացնէ, կամ ես զինք: Ուրիշ ազատ կամք մը չի գտնիր՝ որ երկուքնուս ընդմէջ տնօրինէ. կամ նոյն ազատ կամքը իմ մէջս վանելու տրամադրութեամբ կը գործէ և դիմացինին մէջ ճնշուու:

Ասոր համար ալ ոչ ոքի դէմ կը զայրանայ, միայն իր և իր ընթերցողներուն հաճոյք պատճառելու համար կ'արձանագրէ տիտուր ու զուարթ դէմքերը, անտարբեր ոճով մը, միշտ լնցնելով իր կտորները բոլորովին անխողով, շնական ու շնորհալի նախադասութեամբ մը, կը փնտռէ մանաւանդ այն կտորները որ ողբերգութիւնը կատակերգութեան կը փոխեն: Հոգին բաց ու զուարթ է. ծիծաղը կը փնտռէ ամէն նեւ: Գայլուցիչ դիրքերու մէջ անգամ, ինչպէս ամպերու մէջ շատ անգամ նայուածինս հառազայթը կը ձկտի նշմարել: Իրին տըխրութիւնը խօսքին զուարթութեամբ կը մեղմէ: Այս տրամադրութեամբ հանդերձ եթէ մերթ տիտուր է, պարզապէս թշուառի մը դերը աղէկ ներկայացուցած ըլլալուն անապարծութիւնն զգալու համար է, անպահով ըլլալով որ այն դիրքէն ազատելու համար ուրիշ բան պէտք չէ՝ բայց եթէ ազգային նշտապահութիւնը վար դնել կամ թողուլ նշտասահման փախչիլ:

կարգապահ Բուրդի վստահականութիւնս, զոր փոս Արմէնիա ֆրանսերէն ալ հրաւարակեց. կան քանի մը պատմութիւններ՝ վերջերս հրատարակուած՝ որ ասկից աւելի անակնկալ ու հետաքրքրական ըլլան, ինչպէս Երուսաղէմ (տեանի) անմոռանալի Վրէժը, բայց ոչ մէկը ասոր չափ կը խնտացնէ։ Նիւթը բոլորովին ոչինչ է միտքն է կարինէն ճիշդէ երթալ բուրգ գնելու համար. բայց երեք շարաթուան այս ճամբան, երեք ամիս կը տեւէ, և քսան ոսկիի ծախք մը հարիւր քսանի կը բարձրանայ։ Տէր Աստուած ինչ հրէշներու հանդիպած պիտի ըլլայ խեղճ մարդը։ Եւ բուն այս կարեկցութիւնը՝ զոր կը զգանք իր Ողիսականին հանդէպ, Առանձար ուզած է ամենազուարթ տրամադրութեամբ մը վճարել։

Հանդիպած էք մարդկանց՝ որոնք ամենէն անտեղի բաները, այնպէս անվրդով համոզմամբ կը պնդեն, բոլորովին գիտակցութիւնն ունենալով հանդերձ թէ ըրած նին պարզապէս չարամտութեան համար է, որ վարկեան մը դիմացինն ալ կը համոզուի։ Չէ՞ք հաւատար այս տեսակ արարածներու գոյութեան, լաւ։ Առանձար և իր ընկերը, Սարգիս Չավուշեան, կը ներկայանան քաղաքի էֆէնտին իրենց անցագիրը հանելու։ Էֆէնտին ասոնց ծնընդեան թուականը ստուգելու համար, մարդահամարի տուարը կը խառնէ, թուութիւնը կը դարձնէ, տեսէք ինչ կարգաւոր համար։

Սարգիս Չավուշեան, ծնած 1809 թէւեւ 19ին — քանի մը բուրձ մատնեցուն վրայ հաշիւներ ըրաւ և ապուշ անկարճ մը ուղղելով ընկերոջն սիրտին հարցուց.

— Ուրեմն դուն վեց տարեկան ես։

— Վե՞ց տարեկան, ինչ կ'ըսէք, էֆէնտի, դոշեց Սարգիս ինքիմէ ելած։

— Ինչ կը պատահ, յիմար, չհաշուես 1306ին ես ծնեմ, հիմայ 1315 թուականն է, քանի՞ տարի կ'ընէ։

Իսկապէս տոմարին հաշուովը 30 տարեկան ընկերս 6 տարեկան կը դառնար. անեքեւ էր որ արժանաբարութեան ժամանակ պաշտօնեայն սխալէր էր։

— Տոմարը սխալ է, էֆէնտի, ինչոքեմ ուղղեցէք. ես ինչպէս կրնամ 6 տարեկան ըլլալ — ըսաւ Սարգիս վրդոված ձայնով։

— Լեզուդ քաշէ, շուն — պտուց էֆէնտին կատա-

ղած, խոշոր թանաքամանը ալ բուռնցքին մէջ առնելով — պետական տուարը սխալ չի կրնար ըլլալ։

Ընկերոջ տար քննարկութիւնը գիտնալով . . . միջամտեցին։

— Ինչ փեղցիկեղ դուրս կու տաս, ծո՛ւ, էֆէնտին իրաւունք ունի. ի հարկէ, պետական տուարը չի կրնար սխալ ըլլալ. դուն ես շուտ մեծեցի, լուր չուտես։

Լալ թէ խնտալ. ծիծաղելը աւելի դուրին պիտի ըլլար, եթէ ինչպէս քաղաքի էֆէնտին, Երզրումէն մինչեւ Ճիւղէ եղած պաշտօնեաներուն աչքն ալ, որոնք մէկ-մէկէ աւելի ծիծաղական դիրքեր կը ստեղծեն, խեղճ Առանձարի քսակին սեւեռած չըլլային։ Աս իրենց տրամաբանութիւնն ու ընչաքաղցրութիւնն իր ծնանի Պայրամ աղայի երկերեսանի ղէմըը։ Չեմ գիտեր Եւրոպայի դերասաններէն ո՞ր նշանաւորը մէկը երեսովը կը խնտացնէ եղբի իր ունկընդիւններուն կէսը, և միւսովը կը լացնէ միւս կէսը։ Անշուշտ ճարտար եղած է աշխարհ իր ղէմքին տալու միանգամայն թէ զուարթ և թէ կարեկան արտայայտութիւն մը, բայց գիտէ՞ք դերասան մը որ երկու երեսովն ալ խնտալով, հանդերձ նոյն եւրեւթըը յառաջ բերէ իր լսողներուն վրայ։ Ասոր մէջն է ահաւաստիկ Պայրամ աղայի ղէմքն արտայայտութիւնը։ Չաւրածոր աղուէն մը, վարժուած թուրք պաշտօնեայն միջնորդի դերը կատարելու իր և բուրդի վաճառականին ընդմէջ որ Բաղէշի նկուղներուն մէջ կը բողբոջէ, կը հայհոյէ, կը զայրանայ, կը սպառնայ, կը համակամի, Պայրամ Աղա շուտով վաճառականին էն մտերիմը կը դառնայ, հին ճանչուող կ'եղնէ անոր Լուսահոգի հօրը. իրենց տան հացը կերեր է, և քանի քանի անգամ գիրկն առեր ու սիրեր է զինք երբ դեռ տղայ խանութը կը տանէին, և եթէ հիմայ իրեն խորհուրդ կու տայ ազատելու համար 100 կարմիր վճարել, պարզապէս վայելած բարիքներուն փոխարինութիւն մ'ընելու զգացումէն զրդուած է։

— Հարիւր հարմիր, ինչ կ'ըսէք Պայրամ աղա. բացառանքի ինքիմէս ելած — աս անկարելի է . . .

— . . . Ես քեզի ինչ որ կ'ըսեմ մարկ ըրէ, քու օտարի համար է, ստակներդ ես չպիտի առնեմ զրգանք գնեմ, պէտք եղած տեղերը պիտի տամ որ . . .

Բայց Առանձար արդէն հարիւր կարմիրը վճարած ու բանտէն ելած է։ Հիմայ ինչպէս բաժնուիլ Պայրամ աղայէն, այս փրկիչէն որ ողջերթ մաղթելու եկած է։ Իր ձիու բարձրութենէն բուրդի վաճառականը անոր ափին մէջ հինգ ոսկի կը սահեցնէ։

Բարբի ճանապարհ, կը լսուի ետեւէն Պայրամ աղայի հայրական ձայնը, չմոռնաւ Պայրամ աղայի լսուածքը։

— Միթէ կարելի՞ է մոռնալ։

Հակառակ իր խոստման, Առանձար թեւեւ մոռցեր է Պայրամ աղայի լսուածքները, բայց ազգային զբաղանդութիւնը միթէ կարելի՞ է մոռնայ բուրդի վաճառականութեան լաւութիւնը։

Եւ ինչո՞ւ գայթակղիլ Պայրամ Աղայի դիմաց. Առանձար ինքնին նման դեր մը չի՞ կատարեր՝ երբ հանգանակութեան տու մայրն ի ձեռին դռնէ դուռ կը թափառի դրամ ժողովելու որբերուն համար։ Չեմ գիտեր ազգային այս մուրացկանութենէն որչափ բան ձեռք ձգած ըլլայ, բայց, քանի մը դէմքեր տեսած է որոնք դուրս կը ցատըրին։

Ինչ գէշ բան է հոգեբան ըլլալ ու շնորհքն ունենալ. եթէ ոչ ո՞վ պիտի կասկածէր որ ազգին մէջ Լուսին Միլլոնի դէմքն ալ կայ, ուր բնութեան հզօրագոյն կրքին հետ, ամէն զգացում ալ անհետ եղած է, եթէ Առանձար ելած չըլլար զինք փնտռելու իր հնօտի զգեստներուն և իր աղտեղի տանը մէջ, ուր սակայն ոսկիներու առասպելական դէզներ կան։ Ինչ պիտի ընէ Միլլոն այն ոսկիները. ոչ ինք և ոչ ուրիշ մը գիտէ. զանոնք կը պահէ, վասն զի կը պահէ։

Միւլայ. գեղեցիկ բան մըն է հոգի մը՝ խոր ըմբռնելու շնորհքն ունենալ. որչափ ազնուական սիրտեր՝ քողաւորուած շալի մը տակ կամ փաթթուած ցնցոտիներու մէջ ինչպէս աղքատի մը գանձը։ Եթէ ազգին մէջ կայ Լուսինը Միլլոն մը, կամ Գոճամանեան էֆէնտին, բայց կայ նաեւ Լուսցաբար կնիկը և Գոճամանեան տիկինը։ Գաւառներու կրթուած հայ կիներ. ո՞վ պի-

տի չուզէր անոր հոգին ճանչնալ. դէմքին վրայ իր համակրականութեան լուսապսակն ունի, ինչպէս գլխուն շուրջը իր վիշտերուն փուշապակը։ Տեղին է դիտելու որ մեր ժողովրդեան մէջ իրական դասակարգն անհամեմատ աւելի ազգային նկարագիր ունի քան արականը։ Լստ հրկրին բարոյից պատասպարուած իր տան առանձնութեան մէջ, ուրիշ աւանդութիւններ՝ չգիտեր բայց եթէ իր ցեղին, ուրիշ սէր չզգար բայց եթէ իր որդոցը, և ուրիշ լեզու չգիտեր, բայց եթէ հայերէնը իւրաքանչիւր որբի հանդէպ իր սիրտը այնքան կ'ըլլայ որքան իր փոքրիկ Արամին։

Արամ. բայց ասիկայ ամբողջ խորհուրդ մըն է։ Աս անունով քաջ իշխան մ'ունենցեր ենք մոխրագոյն դարերուն մէջ, որ կ'աւանդուի թէ շատ թագաւորներու յաղթած ըլլայ և իր սահմանները մինչեւ ծովեր տարածած։ Կ'ըսեն թէ իր անունը նոյն իսկ անունը դարձած ըլլայ մեր ամբողջ ցեղին օտար ազգերու քով։ Պիտի ուզէի սակայն որ ուրիշ դասընտիր աւանդութիւն մը սկսէր ներսայն Արամին, պաշտելի՛ Պզտիկ մը։ Պզտիկը մեծ գրով գրած եմ, որովհետեւ Առանձարի Արամը մեծ Պզտիկ մըն է։ Սահող զարերն ալ չենք կրնար ետ դարձնել, ինչպէս նաեւ սահող գետերը։ Բայց պիտի մաղթէի որ Առանձարի գտած Արամը նահապետն ըլլար մեր ապագայ սերունդին։ Անգուսպ բացատրութիւններ, անշուշտ. այլ ինչ պիտի ըսէք այս վաղահաս գիտակցութեան։

Իշխնոտին ութ տարեկան պզտիկ որդին որ մօրը հետ ներս եկած էր, ոկիւղէն մինչեւ վերջը հետեւեցաւ մեր խոսակցութեան. աշակրտ թիւն գրաւող հետաքրքրութեան մը։ Իսկ երբ մենք անտղանդեմէն փար կ'իջնէինք, ինք թռչունի պէս վար թռաւ մեր կողքէն և տան դուռը բանալով սպասեց։

Դուրս ելնելու միջոցին — պարոն Տիգրան, ըսաւ մեզմէ մէկուն, և առանց խօսք մը աւելցնելու՝ պզտիկ յսակ մ'երկնցուց։

— Աս ինչ է, Արամ, — հարցուց դարուն Տիգրանը։

— Ան տղոց տուր — պատասխանեց փառքիկ անմեղ չիփթումով մը։

Քսակին ամբողջ պարունակութիւնը հինգ հատ ար-

ծաթէ նոր կտրուած փալփուռ քառասուն փարանցներ էին:

— Ո՛ր տղոց — հարցոցի ես, պզտիկ դուռը բըռնելով:

— Այ տղոց, որ կ'ըսէիք թէ հայր, մայր չունին, հայրերնին մայրերնին թիկսբեր մեռցուցին, իմ հայրիկս չմեռցուցին նորէն կու տայ ինձի, բայց անոնք ալ հայրիկ չունին որ տայ, անանկ չէ՛:

Աղնուական դէմք մըն է այս փողբլիկինը, անանկ չէ՛. բայց երբէք պիտի չուզեմ որ Արամ գրագէտ դառնայ եթէ Աստուծոյ Որբունի կամ Տիգրան Ասապեանի պէս պիտի ըլլայ, — երկու նորավէպ գրողներ՝ որ թոյլ կու տան Առանձաբլի հատ մըն ալ գրել որով կ'ունենանք Դոստոյեւսկի երկերը, նուրբ, գուարթ, և կծուաւոր ըննադատութեամբ լեցուն կտոր մը:

Աստուծոյ Որբունի, — աս Աստուծոյ Որբունի քիչ մը Գրասէր Աստուծոյ կը յիշեցնէ, — արդէն սրարբեալ իր տարածած համբաւով, կը ձկտի զայն աւելի ընդարձակել ու խորցնել ուրիշ կտորներ գրելով: Իր գրելու կերպը աւարտուն կը գտնէ, որ միակ անկատարն է: Տիկի մը պէս լեցունած է ֆրանսացի շարք մը նոր գրողներու ազդեցութեամբ: Բառազբի մէջ այն բառերը կը փնտռէ, որ կը փայլին, կը հնչեն, կը թրթռան, կը նուաղին. ի հարկին՝ ուրիշ բառեր կը ստեղծէ, որոնք կընան իր զգացումներուն համաձայն ըլլալ՝ բայց ոչ մեր քերականութեան: Իր խօսքը արուեստական է, ծանր ու թոյլ. և գիշերները անկուն կ'անցնէ զանիկայ աւելի նրբացնելու, գոհարներով զարդարելու, ինչպէս կը կարծէ միայն ինքը: Վայրենի կնիկներուն կը նմանի, որ ճշմարիտ ակունքներ կը կարծեն ապակիի ուլունքները և զորս անխնայ կ'անցնեն իրենց ձեռքերը, կը կախեն իրենց ականջներէն, կը շարեն վիզը, կը դրուագեն ճակտին վրայ, կ'ընդունակեն իրենց քիթին հետ՝ աւելի փայլ մը տալու համար իրենց գեղեցկութեան, ինչպէս կը կարծեն միայն իրենք:

Փանի որ գրութիւնը յառաջ կ'երթայ Որբունիի տաղանավոր կը բռնէ. ինչպէս վերջացնել որ սովորական չըլլայ: Գլուխը տանջելու հետ է յաջող ելք մը գտնելու

համար, երբ ներս կը մտնէ իր բարեկամը, Տիգրան Ասապեան, ուրիշ նորավէպ գրող մը, և ուրիշ դէմք մը որ իր մէջ կ'արտայայտէ զրոյսն նմանախոս: Կը վշտանայ երբ կ'իմանայ որ Որբունի իր նորավէպը կը մտածէ խելագարութեամբ աւարտել. ճիշտ այս է վերջաւորութիւնը նաեւ իր նորավէպին, որ զրպանն է: Բայց արդէն այնչափ նման գտած է Որբունիի ձեռագիրը իրենին՝ որ կասկած կը յայտնէ թէ մի՛ գուցէ իրմէ առած ըլլայ, ինչ որ կը զայրացնէ զՈրբունի: Հիմայ վէճը կը տարնայ. երկուքն ալ լըծօրէն կը սկսին բազդատել իրենց գրածները. և շուտով կ'անդրադառնան որ հանգիստութիւնները իրենց գրական նոյն դպրոցին պատկանելէն յառաջ կու գայ: Եթէ ոչ հիմնական տարբերութիւններ կան երկու վէպերուն մէջ. օրինակի համար Որբունիի գրածին մէջ գործողութիւնը արշալոյսին և նաւակի մէջ կը հանդիպի, մինչ Ասապեան վերջալոյսին և նաւակի մէջ կը գնէ. մէկուն անձինքներու անունները Դոստոյեւսկի ու Մուշեղ են, միւսին Սաթինիկ ու Միհրան:

Որբունիի և Ասապեանի նորավէպերը այն գրականութիւնը չէ՛ որ երբեմն ի ծագէ կի էր Պօլսու ու իլմիր և երբէք չի խամբիր: Դիւթի ընտրութեան մասին աւելի կարեկցութեան արժանի են քան մեղադրանքի, քանի որ առանց տուգանքի չեն կրնար ուրիշ բանի վրայ մտածել. բայց ինչ ըսել այս ոճին:

Մարդ պիտի ուզէ գիտնալ թերեւս թէ ինչպէս Աստուծոյ Որբունի հոգեկան այս տրամագրութեան մէջ ընկած է, ահա ինչ որ կը բացատրէ Հոսնոսն ու Խնտիկիցեմար, ժպիտներով լեցուն կտոր մը ուր կը լուսանը: Կարուհի Մէլիք-Քեալաբաշեան ու Սուրէն Շաւարշ. մէկը Շուշեցի ուսանող մըն է, միւսը Պօլսեցի:

Քեալաբաշեան տրամագիր է մշտնջենաւոր ուսանող ըլլալու և Գերմանիոյ մէջ. վրան գլուխն այնպէս անյարգար է, ինչպէս սենեակը. իր լեզուն լաւ չգիտեր, կը զայրանայ և կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ ժողովրդական կ'ըսենք մենք հայերս երբ

շէնը շնորհք ունեցող և հանրածանօթ պօ-
պիւիթր բառը անդին կեցեր է: Քիչ տրա-
մադիր է խօսելու և բողբոջվին անտրա-
մադիր իր անձին վրայ խօսելու: Գեղեցիկ
դարութեան քիչ ճաշակ ունի. աշուղական
աւելնով գրուած ոտանաւորներէ միայն
համ կ'առնու: Հակամէջտ է ուսանելու ի-
րական գիտութիւնները և ընկերաբանա-
կան հարցերը: Համարձակ ու անկեղծ կը
խօսի՝ մարդավայել կանոններն անգամ վը-
տանգի մէջ դնելու աստիճան: Էւ կ'ուզէ
որ գրութիւն ալ պարզ ու հասկնալի ըլ-
լայ, ինչպէս իր լեզուն: Կը սոսկայ ֆրանս-
սացի շարք մը հեղինակներէ զորս Սուրէն
Ճաւարը կը պաշտէ:

Սուրէն Ճաւարը՝ Բեաւալարաշեանի հակա-
գրութիւնն է: Իր արտաբերին հետ շատ հա-
մաչափ են իր զգեստները, իր շարժումնե-
րը ու իր խօսքերը: Երբ իրմէ դուրս՝ ու-
րիշ անձի մը դիմաց պիտի ելլէ, պիտի
ըսէք թատերաբեմ կ'իրթայ առաջուց պա-
ստաստութեան դեր մը խաղալու: Իր խօսքը
նոսրգ համարձակ է, ինչպէս իր շար-
ժումները. արամադիր է կեղծ ըլլալու և
արդէն կեղծ անուն կը գործածէ իր յօ-
դուածներուն տակ և իր գործները. շատ
կը հիանայ անոնց վրայ՝ ինք, և միշտ ալ
հետը կը քայլեն: Ֆրանսերէն լաւ գիտէ
և եւրոպական ուրիշ ամէն լեզուով բառ՝
գէշ հնչուած ֆրանսերէն կը կարծէ: Կը
պաշտէ վէրլենն ու վէրհարէն որոնց իւ-
րացնել կը Զանայ զգացութիւններն ու բա-
ցարութիւնները:

Ինչպէս կը տեսնուի Առանձար ուզեր
է դուրս ցատքեցնել ռուսահայ և պոլսա-
հայ երիտասարդներու նկարագիրը. ըստ
իրեն մէկը քիչ մը շատ խիստ գիծեր ու-
նի, անհարթ և անզարգ. միւսը շատ ա-
րուեստակեալ և մեղի: Արդեօք այս կրը-
թութիւնն է որ յառաջ կու գան թիֆլի-
զի և Պոլսոյ հայերուն զբաղանդութեանց
ալ տարբերութիւնները:

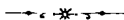
Առաջինները՝ գերմանական ցիւլին ազ-
գեցութեան տակ, քորուտ բան մ'ունին
իրենց ոճին մէջ որ կը գիծեցնէ, և մասյլ
բան մը իրենց հոգւոյն վրայ որ խորու-

թիւններ կը ծածկէ: Երկրորդները՝ լատին
ցեղի ազգեցութեան տակ, այնչափ թեթեւ-
ցուցեր են իրենց ոճը որ վեր կը թռչի,
և այնչափ լոյս ունին իրենց մտածութեանց
վրայ, որ յատակի պարապութիւնը բոլը-
րովին կը տեսնուի: Բարեբախտաբար այս
թերութիւնները ընդհանուր չեն երկու հա-
սարակութեանց ալ մէջ. աւելի յերեւան
կու գայ սկսնակներու մէջ որոնք դեռ ու-
սանդական ազգեցութեան տակ են: Փա-
նի որ կեանքի մէջ յառաջ կ'երթան, և
իրենց սեփական դիրք մը կը ստեղծեն,
այնքան կը թօթվին օտար ազգեցութիւնը,
որ Պոլսոյ գրողներէն ոմանց մէջ աւելի
երկարակեաց կ'ըլլայ, ի պակասութենէ
ազգային կեանքի: Ազգային կեանքը, ա-
հաւաստի բովը ուր պէտք ենք երթալ
փնտռել մեր աշխատութեանց նիւթերը,
վառարանը ուր պէտք ենք տաքցնել մեր
սիրտը, և ներկատունը ուր պէտք ենք գու-
նաւորել մեր ոճը: Թէ ռուսահայ և թէ
տաճկահայ գրողներուն մէջ եթէ հիմայ
քանի մը աշքի զարնող դէմքեր ունինք,
ամէն ալ ազգին անցելու կամ ներկայ
պատմութեան մէջ գացեր փնտռել են ի-
րենց համակրելի արտայայտութիւնը: Թիֆ-
լիզի և Պոլսոյ գրողներու թերութիւնները
ի միասին ձուլուած՝ շատ յարմարածեւ
գեղեցկութիւն մը պիտի վերակազմեն: Այս
բանս միայն այն ատեն հնարաւոր կը դառ-
նայ, երբ երկու հասարակութիւններն ալ
փոխարքածաբար ետեւէ ըլլան իրարու մա-
տենագրութիւնը յաւ ճանչնալ և իրկուրն
ալ արդէն գրական պատմութիւն մ'ունին,
այնչափ հին՝ զոր ըմբռնելու համար հարկ
է նոյն խել ուսումնասիրել, ինչ որ այն-
չափ անսեսուած է երկու հասարակու-
թեանց ալ զարգացներուն մէջ:

Ընչեւ մերքեմ միայն Պոլսին և ա-
նոր ազգեցութեան տակ եղած շրջակայքն
էին ներկայացողոյիչ տաճկահայոց գրակա-
նութեան, բայց թուրքիա այնքան ընդ-
արձակ է և յարաբերութեանց միջոցները
դեռ այնքան դանդաղ՝ որ Պոլսոյ ազգե-
ցութիւնը, կայսերութեան բոլոր հայերուն
վրայ չէ տարածուեր: Այսպէս վան,

Մուշ, Էրզրում, Խարբերդ, շատ դիւրաւ չէին կրնար Պոլսոյ ազգեցեալներէն տակ խնայ: Եւ հիմայ՝ որ քիչ շատ գիր ու դպրութիւն ազգին բոլոր հասարակութեանց մէջ տարածուեցաւ, անոնք ալ ունեցան իրենց գրողները՝ ժամանակաւ այնքան հազուագիւտ, որոնք կազմեցին նոր տարրը մեր մատենագրութեան մէջ, զուսմեղի գրականութիւնը: Պոլսոյ և Թիֆլիզի ընդ մէջ խնայով այս գաւառները՝ երկուքին ալ ազգեցեալներէն կրած են. գաւառներու որ դպրոց չէ ունեցած հաւասարապէս թէ ուսուցչայ և թէ տաճկահայ ուսուցիչներ, և որ աշակերտ չէ երգած թէ արեւմտեան և թէ արեւելեան աշխարհաբարով: Յետոյ՝ անած մեծ յոյսերով՝ այս գաւառացիները, և մարդ եղած մեծ յուսախաբութիւններով, այնպիսի ժամանակ մը հրապարակ նետուեցան, ուր ազգը կ'ըմբոստանար և արիւն կը թափէր: Եւ ծիծաղներով յոյսերուն զոր ունէին, տրտունջի քննադատութիւններով զոր ստացան և հրացանի բոմբիւններով զոր լսեցին, կազմեցին իրենց ոճը, նուրբ և վերլուծող՝ Ռուբէն Զարդարեանի մէջ, յորձանապատոյտ և հզօր Ռուբէն Պարթեւի մէջ, տիրապէս զուարթ Առանձարի մէջ, որուն սիրայօժար կը մոռնամ քանի մը թերութիւնները նշանակել:

Հ. Ն. ԱՆԻՐԻԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

ՏԻՔԵՐԻՍԻ ՆԱԽԱՎԱՐՆ

(Շար. տե'ս էջ 381)

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՆԵՐԵՒՈՒԹԱՑՈՒՄԸ

Սատիկ ցաւով լսեց վաղերիս աղետալի լուրը, և չուզեց մտիկ ընել Մարկեղոսի միտքաբան խօսքերուն՝ որ կ'ուզէր խաբէական յոյս մը ծնանել տալ իրեն սրտին մէջ:

Երկու Էրիտասարգներուն վիճակն իրացնէ

յուսահատական էր. մտնէ ամիս ընդունած դրա՛նին լմացած էր, և թանկագին առարկաներով շրջապատուելով հանդերձ՝ կրնային մեռնիլ աւետարաններէ. ստոյգ է թէ շատ քան ունէին ծախելու, բայց այնպէս դիւրին չէր գնող մը գտնել: Նոյն վայրկեանն. ասկէ զատ, Մարկեղոս որչափ որ պատարկագորտ մ'էր՝ բայց այսու հանդերձ մաքն ուղղութիւն ձեռքէ թողած չէր, ուստի չէր ուզէր ամենեւին զաղտի հեղու տալ: Նիլ բան մը որ իրաւունքով պարտաւորներսն կ'ինկնար:

Չկրնալով լաւագոյն բան մը մտածել վերջապէս որոշեցին թողուլ իրենց տունը և գերիները, յանկարծակի Գաղմատեան երթալու պարտաւորով:

— Հոգմայ որ անկրնին մէջ պիտի ծածկենք մեր ամօթալի խղճութիւնը, րօտա վաղերիս արգելքը սրբելով:

Մարկեղոս յօնքիր կնճեց և զուխը միւս կողմ դարձուց, որպէս զի քօղարկէ յուզումը, և վերջը պատասխանեց.

— Չեմ գիտեր, քուրիկս, խէջս զուխս չէ, խնջիլ պէս բան մը դարձած եմ:

— Անտարակոյտ ուտելու բան ալ պիտի չունենանք, քանի որ դրամ չունինք, շարունակեց վաղերիս:

— Ոչինչ, ոչինչ, ըստ Մարկեղոս գառնապէս:

— Մանրերկորդ մը սպասէ ինձի, եղբայր, աւելցուց օրիորդը. և հեռանալով՝ քիչ մը վերջ նորէն դարձաւ հետը բերելով արծաթապատ եղեմափայտէ արկղիկ մը, և գայն Մարկեղոսին տալով՝ ըստ արտասուալից.

— Անաստիկ գոհարեղծներս, կրնանք զատնք ծախել:

Վաղերիս այս խօսքերը արտասանելու պահուն չէր՝ արցունքով կու լար. իր ունայնտութիւնն չէր կրնար աւելի մեծ զոհ մ'ընել՝ քան զրկուելով իր այնչափ սիրած այս զարդերէն. այս առաջին ցաւալի հարկն էր՝ զոր կը գնէր իր վրայ չքաւորութիւնն. անտարակոյտ ինքն աւելի պիտի քնտրէր որ իր կեանքէն տասը տարիներ պակսէին քան թէ զրկուիլ այն գոհարեղծներէն՝ որոնք կը ծառայէին իր գեղեցկութիւնը դուրս ցաւեցնելու:

— Արճիւտէ՛ ճամբուն մէջ՝ ուր կը գտնուին ակնավաճառներու խանութներն, գիւս ամիս մարդ կը ճանչնայ, ըստ Մարկեղոս, որուն այտերն կասկարմիր դարձեր էին՝ մտածելով միայն թէ ինքն պիտի ներկայանայ հոն իբրեւ խեղճ վաճառող մը՝ ուսկից միշտ շապօրէն գնած էր մինչեւ հիմայ:

— Չենք կրնար Միլոսը զրկել հոն, հարցուց վաղերիս:

— Ի՛նչ բանի կ'ուզես որ գայ բնութեան այդ վիժածն, էթէ ոչ ծաղրածութեան նիւթ ըլլալու, պոռաց Մարկեղոս անհամբերութեամբ: Եւ անաւոյն վայրկեանի զգաց՝ որ մէկը կամացուկ մը իր պարեգօտէն կը քաշէր. յանկարծակի եկած դարձաւ և տեսաւ Միլոսը՝ որ հազիւ հազ վերցնելով կաշիէ պարկ մը՝ վախկոտութեամբ կենցեղ էր հոն իր քովը: